

Diffamasiya haqqında
Azərbaycan Respublikası Qanununa
dair
Memorandum

London
Oktyabr 2006

**Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının
Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsinin sifarişi ilə tərtib edilmişdir**

ARTICLE 19 · 6-8 Amwell Street · London EC1R 1UQ · United Kingdom
Tel +44 20 7278 9292 · Fax +44 20 7278 7660 · info@article19.org · <http://www.article19.org>

Mündəricat

1. GIRIŞ
2. BEYNƏLXALQ NORMALAR
 - 2.1. İfadə azadlığının mühümlüyü
 - 2.2. İfadə azadlığına qoyulan məhdudiyyətlər
3. QANUN LAYİHƏSİNİN TƏHLİLİ
 - 3.1. Qanun Layihəsinin tətbiq dairəsi
 - 3.2. Rəylər
 - 3.3. Məsuliyyətdən müdafiə
 - 3.4. Digər məsələlər

1. GIRIŞ

“19-cu maddə” təşkilatı Diffamasiya haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun (Qanun Layihəsinin) hazırlanmasını alqışlayır, həmin Qanun Layihəsi ölkədə diffamasiyanı dekriminallaşdırmaq (cinayət əməli saymamaq) və mülki diffamasiyaya dair aydın və mütərəqqi normalar müəyyən etmək məqsədini daşıyır. Biz başa düşürük ki, buradakı qeydlər QHT-nin təklifidir. Bu Memorandumda Qanun Layihəsi ifadə azadlığını (fikri ifadə etmək azadlığını) tənzimləyən beynəlxalq normaların işığında təhlil edilir. Bizim şərhlər Qanun Layihəsinin ATƏT tərəfindən bizə təqdim edilmiş tərcüməsinə əsaslanır.¹

Qanun Layihəsində ifadə azadlığına hörmət edilməsini, eyni zamanda nüfuzun qorunmasını təmin etmək məqsədi daşıyan bir çox müddəalar yer almışdır. Diffamasiyaya dair cinayət normalarını ləğv etməklə yanaşı, Qanun Layihəsi dövlət qurumları tərəfindən diffamasiya işlərinin qaldırmasını qadağan edir, diffamasiyanın həddlərini xeyli dərəcədə məhdudlaşdıraraq buraya yalnız faktlara dair yalan ifadələri aid edir, diffamasiyaya dair iddiaya qarşı güclü müdafiəni təmin edir və diffamasiya xarakterli ifadələrə qarşı müdafiə vasitələrinin mütərəqqi rejimini müəyyən edir. Eyni zamanda, bəzi müddəaların beynəlxalq normalara daha çox uyğun olması üçün onlara düzəlişlər edilə bilər. Əlavə müdafiə vasitələri nəzərdə tutulmalı, qanunun tətbiq dairəsi daha da daraldılmalı və qərəzli iddiaçılar problemini həll etmək üçün normalar nəzərdə tutulmalıdır. Bəzi hallarda Qanun Layihəsi diffamasiya xarakterli ifadələr üçün əslində həddən artıq müdafiə nəzərdə tutur, məsələn, digər kütləvi informasiya vasitəsində və ya QHT-lər tərəfindən və hətta bəzi hallarda fərdlər tərəfindən işlədilmiş ifadələri təkrar etmək məsələsində o, tam müdafiəni nəzərdə tutur.

Memorandumun 2-ci bölməsində ifadə azadlığına dair beynəlxalq hüquq və praktikanın qısa xülasəsi verilir, bizim təhlil məhz onlara əsaslanır. Memorandumun 3-cü bölməsində Qanun Layihəsi 2-ci bölmədə qeyd edilən normaların kontekstində təhlil olunur. Memorandumdakı fikirlər xüsusən bu sahədə standartları müəyyən edən əsas nəşrlərin birindən – “Diffamasiyanın anlayışı: ifadə azadlığı və nüfuzun müdafiəsi prinsipləri” (“Diffamasiyanın anlayışı”) nəşrinə əsaslanır.² “Diffamasiyanın anlayışı” nəşri beynəlxalq hüquqa, dövlətlərin praktikasına (həmin praktika milli qanunvericilikdə, milli məhkəmələrin qərarlarında və digər sənədlərdə əks olunur) və millətlər birliyi tərəfindən tanınan ümumi hüquq prinsiplərinə əsaslanır. Bu Prinsiplər xüsusən ifadə azadlığına dair üç xüsusi mandatın – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Fikir və ifadə azadlığı üzrə Xüsusi Məruzəçisinin, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT) Media azadlığı üzrə Nümayəndəsinin və Amerika Dövlətləri Təşkilatının (ADT) İfadə azadlığı üzrə Xüsusi Məruzəçisinin mandatları vasitəsilə geniş şəkildə dəstəklənir.³

¹ “19-cu maddə” tərcümənin dəqiqliyinə görə cavabdehlik daşımır.

² “19-cu maddə” (London, 2000). Nəşri bu saytda tapmaq olar: <http://www.article19.org/>.

³ 30 noyabr 2000-ci il tarixli Birgə Bəyannamə. Onu bu saytda tapmaq olar:

<http://www.unhchr.ch/hurricane/hurricane.nsf/view01/EFE58839B169CC09C12569AB002D02C0?opendocument>.

2. BEYNƏLXALQ NORMALAR

2.1. İfadə azadlığının mühümlüyü

İfadə azadlığı mühüm əhəmiyyət daşıyan insan hüququdur, xüsusən ona görə ki, o, demokratiyanın bərqərar edilməsində və bütün digər insan hüquqlarının reallaşmasında mühüm rola malikdir. *İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin (İHÜB)*⁴ 19-cu maddəsi ifadə azadlığı hüququnu aşağıdakı ifadələrlə təmin edir:

Hər kəs fikir və ifadə azadlığı hüququna malikdir; bu hüquqa öz rəyində qalmaq azadlığı və hər hansı maneə olmadan istənilən vasitələrlə və sərhədlərdən asılı olmayaraq məlumat və ideyaları axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığı daxildir.

İHÜB BMT Baş Assambleyasının qətnaməsi olaraq dövlətlər üçün birbaşa məcburi qüvvəyə malik deyil. Lakin İHÜB 1948-ci ildə qəbul ediləndən bəri onun bir hissəsi, o cümlədən 19-cu maddəsi beynəlxalq adət hüququ çərçivəsində hüquqi qüvvə əldə etmiş müddəalar kimi geniş miqyasda tanınır.⁵

Təxminən 157 dövlət tərəfindən ratifikasiya olunmuş *Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (MSHBP)*⁶ iştirakçı dövlətlərin üzərinə onun müddəalarına hörmət edilməsindən ibarət formal hüquqi öhdəliklər qoyur və İHÜB-ə daxil edilmiş hüquqların bir çoxunu daha da inkişaf etdirir. Azərbaycan MSHBP-yə 1992-ci ildə, MSHBP-nin 1 sayılı Fakultativ Protokoluna⁷ isə 2001-ci ildə qoşulmuşdur. MSHBP-nin 19-cu maddəsi ifadə azadlığı hüququnu İHÜB-ün 19-cu maddəsində yer alan ifadələrə çox oxşar olan ifadələrlə təmin edir:

1. Hər kəs fikir azadlığı hüququna malikdir.
2. Hər kəs ifadə azadlığı hüququna malikdir. Bu hüquqa sərhədlərdən asılı olmayaraq, şifahi, yazılı və ya çap olunmuş şəkildə, sənət əsəri formasında və ya özünün seçdiyi hər hansı digər vasitələrlə hər cür məlumat və ideyaları axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığı daxildir.

Həmçinin ifadə azadlığı insan hüquqlarına dair bütün üç regional sənəddə – *İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının (İHAK)*⁸ 10-cu maddəsində, *İnsan və kollektiv hüquqları haqqında Afrika Xartiyasının (İHAK)*⁹ 9-cu maddəsində və *İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasının (İHAK)*¹⁰ 13-cü maddəsində qorunur. İfadə azadlığı bu regional müqavilələrin hər birində mühüm statusa malikdir.

Azərbaycan Avropa Şurasının üzvüdür¹¹ və üzv qismində ölkədə ifadə azadlığının müdafiəsini gücləndirmək üçün müxtəlif öhdəliklər götürmüş,¹² və 2002-ci ildə İHAK-ı ratifikasiya etmişdir. Azərbaycan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) yurisdiksiyasındadır, İHAK-ın şərh və tətbiqi məhz AİHM-in səlahiyyətinə aiddir.

İfadə azadlığı mühüm insan hüququdur, xüsusən ona görə ki, o, demokratiyanın bərqərar edilməsində mühüm rola malikdir. 1946-cı ildə özünün ilk sessiyasında BMT Baş Assambleyası 59(I) sayılı qətnamə qəbul etdi, orada deyilir: “İnformasiya azadlığı əsas insan hüququdur və... Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müqəddəs tutduğu bütün azadlıqların məhək daşığıdır”.¹³ BMT İnsan Hüquqları Komitəsinin bildirdiyi kimi:

⁴ BMT Baş Assambleyasının 217A(III) sayılı qətnaməsi, 10 dekabr 1948-ci ildə qəbul edilmişdir.

⁵ Misal üçün bax: *Filartiga Pena İralaya qarşı (Filartiga v. Pena-Irala)*, 630 F. 2d 876 (1980) (ABŞ Dairə Appelyasiya Məhkəməsi, 2-ci Dairə).

⁶ BMT Baş Assambleyasının 2200A(XXI) sayılı qətnaməsi, 16 dekabr 1966-cı ildə qəbul edilmiş, 23 mart 1976-cı ildə qüvvəyə minmişdir.

⁷ Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın Fakultativ Protokolu Baş Assambleyanın 16 dekabr 1966-cı il tarixli 2200A(XXI) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir və imzalanma, ratifikasiya və qoşulma üçün açıqdır.

⁸ 4 noyabr 1950-ci ildə qəbul edilmiş, 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə minmişdir.

⁹ 26 iyun 1981-ci ildə qəbul edilmiş, 21 oktyabr 1986-cı ildə qüvvəyə minmişdir.

¹⁰ 22 noyabr 1969-cu ildə qəbul edilmiş, 18 iyul 1978-ci ildə qüvvəyə minmişdir.

¹¹ 25 yanvar 2001-ci ildən.

¹² Bax: Avropa Şurasının 222 (2000) sayılı Rəyi, maddə 14.iv.d. Onu aşağıdakı saytdan tapmaq olar:

<http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA00/eopi222.htm>.

¹³ 14 dekabr 1946-cı il.

İfadə azadlığı hüququ istənilən demokratik cəmiyyətdə yüksək əhəmiyyət kəsb edir.¹⁴ AİHM ifadə azadlığının mühüm statusunu dəfələrlə vurğulamışdır. Baxdığı ilk işlərin birində o bildirmişdir:

İfadə azadlığı demokratik cəmiyyətin mühüm dayaqlarından birini, onun tərəqqisi və hər kəsin inkişafı üçün əsas şərtlərdən birini təşkil edir.¹⁵

O, bu və buna bənzər ifadələri tez-tez təkrar etmişdir. AİHM həmçinin aydınlıq gətirmişdir ki, ifadə azadlığı hüququ aqressiv və təşviş doğuran nitqi də müdafiə edir və dəfələrlə qeyd etmişdir ki, ifadə azadlığı hüququ:

... təkcə müsbət qarşılanan, yaxud qeyri-aqressiv və ya neytral hesab olunan “məlumat” və ya “ideyalara” deyil, həm də dövlət üçün və ya əhalinin hər hansı qismi üçün aqressiv, şok yaradan və təşviş doğuran “məlumat” və ya “ideyalara” şamil olunur. Plüralizmin, tolerantlığın və geniş dünyagörüşünün tələbləri belədir, bunlarsız isə “demokratik cəmiyyət” mövcud ola bilməz.¹⁶

İfadə azadlığının təminatları xüsusən kütləvi informasiya vasitələrinə şamil olunur. AİHM “qanunun aliliyi ilə idarə olunan dövlətdə mətbuatın görkəmli rolunu” daim vurğulamışdır.¹⁷

Bundan əlavə, o bildirmişdir:

Mətbuat azadlığı ictimaiyyəti siyasi xadimlərin ideya və yanaşmaları barədə təsəvvürün yaranmasına və formalaşmasına imkan verən ən yaxşı vasitələrdən biri ilə təmin edir. Xüsusən o, siyasətçilərə ictimai rəyi maraqlandıran məsələləri ifadə etmək və onlar barədə şərh vermək imkanı verir; bununla da o, hər kəsə demokratik cəmiyyət konsepsiyasının özəyini təşkil edən azad siyasi debatda iştirak etmək imkanı yaradır.¹⁸

Diffamasiya işləri kontekstində AİHM vurğulamışdır ki, mətbuatın vəzifəsi faktlar barədə sadəcə məlumat verməklə məhdudlaşmır; onun vəzifəsi ictimaiyyəti məlumatlandırmaq və ictimai əhəmiyyətli məsələlərin müzakirəsinə şərait yaratmaq üçün faktları və hadisələri şərh etməkdən ibarətdir.¹⁹ Analoji qaydada, Məhkəmə vurğulamışdır: “Jurnalist azadlığı... mümkün olan dərəcədə şişirtməyə, yaxud hətta provokasiyaya əl atma imkanını da əhatə edir”.²⁰ Bu o deməkdir ki, məsələn, kütləvi informasiya vasitələri öz məlumatlarını çatdırmaq üçün vasitələr seçməkdə, o cümlədən məlumatlarını şişirtmə, satira və ya rəngarəng obrazlar vasitəsilə çatdırmaqda azaddırlar.²¹ Burada kontekstin də mühüm rolu var. *Oberslikin* ikinci işində AİHM hesab etdi ki, siyasətçinin axmaq adlandırılması həmin siyasətçinin öncə söylədiyi provokasiya xarakterli ifadələrin haqlı cavabı idi.²² Analoji qaydada, *Lingensin* işində AİHM vurğulamışdır ki, etiraz edilən ifadələrin işləndiyi şərait “nəzərdən qaçırılmamalıdır”.²³

AİHM siyasi debatlarla və ictimai maraq doğuran məsələlərə dair debatlarla xüsusi dəyər verir. Sağlam debatlar demokratiyanın ayrılmaz tərkib hissəsidir və fikrin ifadə olunması məsələsində yalnız çox kiçik məhdudiyyətlərə yol verilə bilər: “Siyasi nitqə və ya ictimai maraq doğuran məsələlərə dair debatlarla qoyulan məhdudiyyətlərin ... hüdudları kiçikdir”.²⁴ AİHM aydınlıq gətirmişdir ki, bu geniş müdafiə hətta hücumla məruz qalan şəxs “ictimai xadim” olmadıqda belə tətbiq edilir; əgər fikir ictimai maraq doğuran məsələ barəsində söylənilmişdirsə, bunun özü kifayətdir.²⁵

¹⁴ *Taye-Hun Park Koreya Respublikasına qarşı (Tae-Hoon Park v. Republic of Korea)*, 20 oktyabr 1998, məlumat N 628/1995, 10.3-cü bənd.

¹⁵ *Həndisayd Birləşmiş Krallığa qarşı (Handyside v. United Kingdom)*, 7 dekabr 1976, ərizə N 5493/72, 49-cu bənd.

¹⁶ *Yenə orada*. Bütün dünyada məhkəmələrin və məhkəmə funksiyasını yerinə yetirən orqanların praktikasında bu cür ifadələr çoxdur.

¹⁷ *Torgeyrson İslandiya qarşı (Thorgeirson v. Iceland)*, 25 iyun 1992, ərizə N 13778/88, 63-cü bənd.

¹⁸ *Kastells İspaniyaya qarşı (Castells v. Spain)*, 24 aprel 1992, ərizə N 11798/85, 43-cü bənd.

¹⁹ *“Sandi Tayms” Birləşmiş Krallığa qarşı (The Sunday Times v. United Kingdom)*, 26 aprel 1979, ərizə N 6538/74, 65-ci bənd.

²⁰ *Diçand və başqaları Avstriyaya qarşı (Dichand and others v. Austria)*, 26 fevral 2002, ərizə N 29271/95, 39-cu bənd.

²¹ Bax: *Karataş Türkiyəyə qarşı (Karatas v. Turkey)*, 8 iyul 1999, ərizə N 23168/94, 50-54-cü bəndlər.

²² *Oberslik Avstriyaya qarşı (N 2) (Oberschlick v. Austria (No. 2))*, 1 iyul 1997, ərizə N 20834/92.

²³ *Lingens Avstriyaya qarşı (Lingens v. Austria)*, 8 iyul 1986, ərizə N 9815/82, 43-cü bənd.

²⁴ Bax: *Diçand və başqaları Avstriyaya qarşı*, 20-ci haşiyə qeydi, 38-ci bənd.

²⁵ Bax: *Bladet Tromsø və Stensaas Norveçə qarşı (Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway)*, 20 may 1999, ərizə N 21980/93.

2.2. İfadə azadlığına qoyulan məhdudiyyətlər

İfadə azadlığı hüququ azsaylı müəyyən nadir hallarda məhdudlaşdırıla bilər. İHAK-ın 10-cu maddəsinin 2-ci bəndində ifadə azadlığının məhdudlaşdırılmasına yol verilən azsaylı hallar qeyd edilir:

Bu azadlıqların həyata keçirilməsi milli təhlükəsizlik, ərazi bütövlüyü və ya ictimai asayiş maraqları naminə, iğtişaşın və ya cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın, yaxud mənəviyyatın qorunması üçün, digər şəxslərin nüfuzu və hüquqlarının müdafiəsi üçün, gizli əldə edilmiş məlumatların açıqlanmasının qarşısını almaq üçün və ya ədalət mühakiməsinin nüfuz və qərəzsizliyini təmin etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan müəyyən rəsmiyyətə, şərtlərə, məhdudiyyətlərə və ya sanksiyalara məruz qala bilər.

Bu bənddə üç hissədən ibarət meyar nəzərdə tutulur, bu meyara görə ifadə azadlığına qoyulan məhdudiyyətlərin qanuni olması üçün həmin məhdudiyyətlər: a) qanunla nəzərdə tutulmalı; b) qanuni məqsəd daşmalı; və c) “demokratik cəmiyyətdə zəruri” olmalıdır.

Bu elementlərin hər biri konkret hüquqi mənaya malikdir. Birinci tələb tək-cə məhdudiyyətin qanunda göstərilməli olduğunu bildirmir, həm də onu bildirir ki, müvafiq qanun müəyyən aydınlıq və anlaşılma standartlarına cavab verməlidir. AİHM qeyd etmişdir:

Norma vətəndaşın öz davranışını tənzimləyə bilməsi üçün kifayət qədər dəqiq ifadə edilməmişdirsə, o, “qanun” sayıla bilməz: vətəndaş müvafiq hərəkətin törədə biləcəyi nəticələri şəraitə görə ağlabatan dərəcədə qabaqcaq görmək imkanına malik olmalıdır (ehtiyac olduqda müvafiq məsləhət almaqla).²⁶

Hakimiyyət orqanlarına ifadə azadlığını məhdudlaşdırmaqda həddən artıq geniş səlahiyyətlər verən qanunlar da məhdudiyyətlərin “qanunla nəzərdə tutulmuş” olması tələbinə cavab vermir. AİHM bildirmişdir ki, bu məsələ medianı tənzimləyən orqanın ixtiyarına verilsə, “səlahiyyətin həddləri və həyata keçirilməsi qaydası kifayət qədər aydın şəkildə göstərilməli, bu zaman sözügedən məhdudiyyətin qanuni məqsəd daşmasına diqqət yetirilməli, fərdin özbaşına müdaxilələrdən lazımı qaydada müdafiəsi təmin edilməlidir”.²⁷ MSHBP-yə əməl olunmasını monitorinq etmək üçün həmin müqavilə əsasında təyin olunan müstəqil ekspertlərdən ibarət qurum olan BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi dəfələrlə nazirliklərin həddən artıq səlahiyyətlərin aşmasından narahatlığını ifadə etmişdir.²⁸

İkinci tələb MSHBP-nin 19-cu maddəsinin 3-cü bəndində sadalanan qanuni məqsədlərlə əlaqədardır. Meyarların bu hissəsinə uyğun olmaq üçün məhdudiyyət həqiqətən qanuni məqsədlərdən birini daşmalıdır; siyasi və ya digər qanunsuz məqsədlər güdən məhdudiyyətə haqq qazandırmaq üçün onun qanuni məqsəd daşdığına iddia edilməsi qanunsuzdur.²⁹ Diffamasiya qanunlarına gəldikdə, burada yeganə qanuni məqsəd nüfuzun müdafiəsindən ibarətdir.³⁰

İstənilən məhdudiyyətin “zəruri” olması haqqında üçüncü tələb çox vaxt ifadə azadlığı hüququnun pozulduğuna dair iddiaları qiymətləndirməkdə önəmlidir. “Zəruri” sözü o deməkdir ki, məhdudiyyət üçün “təxirəsalınmaz ictimai tələbat” olmalıdır.³¹ Məhdudiyyətə haqq qazandırmaq üçün dövlətin gətirdiyi əsaslar “münasib və yetərli” olmalıdır, dövlət ən az məhdudlaşdırıcı vasitələrdən istifadə etməli və məhdudiyyət qarşıya qoyulan qanuni məqsədə mütənəsib olmalıdır.³² AİHM xəbərdarlıq etmişdir ki, bunun mənalarından biri ondan ibarətdir

²⁶ “*Sandi Tayms*” Birləşmiş Krallığa qarşı, 19-cu haşiyə qeydi, 49-cu bənd.

²⁷ *Uinqrou Birləşmiş Krallığa qarşı (Wingrove v. United Kingdom)*, 25 noyabr, 1996, ərizə N 17419/90, 40-cı bənd.

²⁸ Bu, xüsusən kütləvi informasiya vasitələrinin tənzimlənməsinə aiddir. Misal üçün bax: Komitənin Qırğızıstana dair Yekun Qeydləri, 24 iyul 2000, BMT sənədi, CCPR/CO/69/KGZ, 21-ci bənd; və Komitənin Lesotoya dair Yekun Qeydləri, 8 aprel 1999, BMT sənədi, CCPR/C/79/Add.106, 23-cü bənd.

²⁹ İHAK-ın 18-ci maddəsinə bax. Həmçinin bax: *Bencamin və başqaları informasiya və yayım nazirinə qarşı (Benjamin and Others v. Minister of Information and Broadcasting)*, 14 fevral 2(1), Məxfi Şuranın apellyasiyası N 2, 1999 (Məxfi Şuranın Məhkəmə Komitəsi).

³⁰ “Demokratiyanın anlayışı”, 2-ci Prinsip.

³¹ Bax: *Həndisaydın işi*, 15-ci haşiyə qeydi, 48-ci bənd.

³² *Lingens Avstriyaya qarşı*, 23-cü haşiyə qeydi, 39-40-cı bəndlər.

ki, həqiqi zərurət olmadıqda dövlətlər ifadə azadlığını məhdudlaşdırmaq üçün cinayət qanunundan istifadə etməməlidirlər. *Şener Türkiyəyə qarşı* məhkəmə işində Məhkəmə bildirmişdir ki, bu prinsip hətta silahlı münaqişə vəziyyətlərinə də şamil olunur:

Hökumətin tutduğu hakim mövqe, xüsusən rəqiblərinin haqsız hücum və tənqidlərinə cavab vermək üçün onun ixtiyarında başqa vasitələr olduqda, cinayət prosesinə əl atmaq məsələsində onun təmkin nümayiş etdirməsini zəruri edir... Razılığa gələn Dövlətlər ərazi bütövlüyü və ya milli təhlükəsizlik, yaxud cinayətin qarşısının alınması və ya ictimai asayiş maraqlarını əsas gətirərək cinayət hüququnun gücünü kütləvi informasiya vasitələrinə tətbiq etməklə ictimaiyyətin həmin məsələlər haqqında məlumat almaq hüququnu məhdudlaşdırma bilməzlər.³³

Dövlətlər öz vətəndaşlarını ictimai asayişə qarşı təhlükələrdən qorumaq üçün tədbir görməli, onların tədbirləri mütənasib olmalı və əndazəni aşmamalıdır.³⁴ Cinayət hüquq pozuntuları məhdud çərçivədə müəyyən edilməli və lazımi məhdudiyətlərlə tətbiq edilməlidir, əgər mülki hüquqi iddia kifayət edirsə, cinayət hüququ tətbiq edilməməlidir.³⁵

³³ *Şener Türkiyəyə qarşı* (*Şener v. Turkey*), ərizə N 26680/95, 18 iyul 2000, 40-cı və 42-ci bəndlər.

³⁴ *İncal Türkiyəyə qarşı* (*İncal v. Turkey*), 18 may 1998, ərizə N 22678/93, 54-cü bənd.

³⁵ Bax: *Rayçinov Bolqarıstana qarşı* (*Raichinov v. Bulgaria*), 20 aprel 2006, ərizə N 47579/99, 50-ci bənd (AİHM).

3. QANUN LAYİHƏSİNİN TƏHLİLİ

Qanun Layihəsinin məqsədi Azərbaycan qanunvericiliyini diffamasiya sahəsindəki beynəlxalq normalara uyğun hala gətirməkdən ibarətdir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bu cəhd xeyli dərəcədə uğurludur, xüsusən ona görə ki, Qanun Layihəsi diffamasiyaya dair cinayət normalarını ləğv edir.³⁶ Yuxarıda deyildiyi kimi, Qanun Layihəsinə ifadə azadlığı hüququnu səmərəli edən bir çox müddəalar daxil edilmişdir. Lakin eyni zamanda, orada beynəlxalq hüquqa əsasən təşviq edilən, ifadə azadlığını müdafiə edən bəzi müddəalar yoxdur, halbuki bəzi digər hallarda orada diffamasiya xarakterli mümkün ifadələr üçün əslində həddən artıq müdafiə nəzərdə tutulur. Memorandumun bu bölməsində, bizim fikrimizcə, Qanun Layihəsinin daha da təkmilləşdirilə biləcək konkret müddəaları ətraflı təhlil edilir.

3.1. Qanun Layihəsinin tətbiq dairəsi

Qanun Layihəsinin 1-ci maddəsində şəxslərin nüfuzunun kütləvi informasiya vasitələrində bilərəkdən yalan məlumat yayılmasından müdafiəsi, eyni zamanda söz azadlığının müdafiəsi Qanun Layihəsinin məqsədi kimi müəyyən edilir. Əslində qanunun tətbiq dairəsi təkcə yalan məlumatlarla məhdudlaşmır (aşağıda “Rəylər” bölməsinə bax). Bundan başqa, onun tətbiq dairəsi heç də əsasən kütləvi informasiya vasitələri ilə məhdudlaşmır. Bu sonuncu amil məqsədəuyğundur, çünki digər vasitələrlə, məsələn, kitablar nəşr etməklə diffamasiyanın yayılmasına da eyni standartlar tətbiq edilməlidir.

1-ci maddədə yalnız nüfuzun müdafiəsi qeyd edildiyi halda qanunun tətbiq dairəsini müəyyən edən 2-ci maddədə “şərəf, ləyaqət və iş nüfuzu”^{*} müdafiəsindən söhbət gedir. Daha sonra 3-cü maddədə bunlara anlayış verilir, orada “şərəf” anlayışı “sosial və mənəvi keyfiyyətlərinə görə fiziki şəxsə cəmiyyətin verdiyi qiymət” kimi müəyyən edilir. Qanundakı bu anlayış “obyektiv” anlayışdır, çünki o, cəmiyyətin hər hansı şəxsə göstərdiyi hörmətlə əlaqədardır və bu meyar dərrakəli şəxs standartı vasitəsilə obyektiv olaraq ölçülə bilər. Digər tərəfdən, “ləyaqət” anlayışı “cəmiyyətdə tutduğu mövqeyə görə fiziki şəxsin özünə bəslədiyi hörmət” kimi müəyyən edilir. Görünür, bu, “subyektiv” anlayışdır və hər hansı şəxsin fikrincə cəmiyyətdə onun nail olduğu statusu bildirir. Öz növbəsində, “iş nüfuzu” anlayışı şəxsin iqtisadi fəaliyyətlərindən irəli gələn peşəkar və işgüzar keyfiyyətləri kimi müəyyən edilir.

“Diffamasiyanın anlayışı” nəşri diffamasiyanın həddlərini obyektiv nüfuzun müdafiəsi ilə və ya cəmiyyətdə hər hansı şəxsə digər şəxslərin bəslədiyi hörmətlə məhdudlaşdırır.³⁷ “Diffamasiya” anlayışına “subyektiv nüfuzun” daxil edilməməsinin səbəbi ondan ibarətdir ki, hətta bir çox insanlar deyilmiş fikirlərin müsbət xarakterli olduğunu düşünsə belə, hər kəs iddia edə bilər ki, onun haqqında deyilmiş həmin fikirlər onun hissələrinə qarşı hörmətsizlikdir. Hissələrə anlayış vermək mümkün olmadığına görə və onlar əslində subyektiv emosiyalar olduğuna görə bu cür qanunlar hakimiyyət orqanlarının tələbatını qane edən şəkildə yozula bilər, o cümlədən tənqidlərin qarşısını almaq məqsədi daşıya bilər. Bundan başqa, hissələri təhqir edən fikirlərin subyektiv xarakter daşması o deməkdir ki, bu cür ittihamlara qarşı müdafiə olunmaq çətindir.

Təvsiyələr:

- Nəzərə alsaq ki, əslində Qanun Layihəsinin tətbiq dairəsi təkcə kütləvi informasiya vasitələri ilə məhdudlaşmır (bu məhz belə də olmalıdır), Qanun Layihəsinin 1-ci maddəsindən “kütləvi informasiya vasitələri” sözləri çıxarılması məsələsinə diqqət yetirilməlidir.

³⁶ 2004-cü ilin avqustunda hazırlanmış *Nüfuzun müdafiəsi ilə əlaqədar olan Azərbaycan Respublikası Qanunlarına dair Memorandumda* “19-cu maddə” Azərbaycanın diffamasiyaya dair cinayət normalarını olduqca tənqid etmiş və Azərbaycanı onları ləğv etməyə çağırmışdı.

^{*} Tərcümənin qeydi: Qanun Layihəsindən sitatlar ingilis mətnindən tərcümə olunmuşdur.

³⁷ Bax: Prinsip 2 (a).

Diqqət yetirilməlidir ki, Qanun Layihəsinin tətbiq dairəsi orada “şərəf” adı altında müəyyən edilmiş anlayışla və ya hər hansı şəxsə digər şəxslər tərəfindən bəslənən hörmətlə məhdudlaşdırılsın.

3.2. Rəylər

Qanun Layihəsinə rəylərlə bağlı kifayət qədər mürəkkəb müddəalar daxil edilmişdir. Mənəvi ziyan 3.1.4-cü maddədə şərəfi, ləyaqəti və ya iş nüfuzu ləkələyən yalan fikirlərin və məlumatların yayılması nəticəsində mənəvi və ya fiziki iztiraba məruz qalma kimi müəyyən edilmişdir (maddi və ya faktiki ziyana əks olaraq). Eyni ifadə 11.2-ci maddədə təkrar olunur, orada deyilir ki, mənəvi ziyana görə kompensasiya tələb edən hər kəs mənəvi ziyana məruz qaldığını sübut etməlidir (anlayışda müəyyən edildiyi kimi). 13.1-ci maddədə də mənəvi ziyana görə kompensasiyadan söhbət gedir, orada bir daha yalan və diffamasiya xarakterli informasiyadan söhbət açılır, habelə şəxsin şərəf və ya ləyaqətinin bilərəkdən təhqir olunması ayrıca qeyd olunur. Biz bu müddələrdə şərəf və ya ləyaqəti ləkələyən məlumatların ayrı-ayrı qeyd olunmasını başa düşürük, belə ki, onlar ifadə edilmiş fikirlərin iki fərqli növünü, yəni faktlarla bağlı yalan məlumatları və təhqiramiz və ya ləkələyici rəyləri əhatə edir, lakin ola bilər ki, bu, tərcümənin qeyri-müəyyənliyindən irəli gələn məsələdir.

3.1.5-ci maddədə rəyə faktiki məzmun daşımayan və ya bu cür şərh oluna bilməyən anlayış kimi verilir, bu, “Diffamasiya anlayışı” nəşrindəki anlayışa olduqca yaxındır.³⁸ Öz növbəsində 3.1.6-cı maddədə “tənqid” müxtəlif dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər haqqında rəylər kimi anlayış verilir. 4.3-cü maddəyə müvafiq olaraq, heç kim rəylərdən və ya tənqiddən və digər bu kimi mülahizələrdən müdafiə olunmaq üçün müraciət edə bilməz.

Bu müddəalar dolaşıqdır. Birincisi, bizim başa düşdüyümüzə görə, 3.1.4, 11.2 və 13.2-ci maddələrdə nəzərdə tutulur ki, həm faktlarla bağlı yalan ifadələrə, həm də rəylərə görə mənəvi ziyan kompensasiya oluna bilər, lakin 4.3-cü maddədə nəzərdə tutulur ki, rəylər heç vaxt kompensasiya ödənilməsinə səbəb ola bilməz. İkincisi, “tənqid” anlayışı rəylərlə məhdudlaşdığına görə aydın deyil ki, bu məfhumu ayrıca anlayış verilməsi nə üçün lazımdır. Əgər heç bir rəy kompensasiya ödənilməsinə səbəb ola bilməzsə, onda dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər haqqında rəylər də, təbii ki, müdafiə olunur.

“Diffamasiya anlayışı” nəşri rəylərin ifadə edilməsinə görə tam müdafiə nəzərdə tutur.³⁹ Bunun səbəbi odur ki, faktlarla bağlı məlumatları özündə ehtiva etməyən rəyin doğru və ya yalan olduğunu sübuta yetirmək olmaz; qanun hansı rəylərin doğru və hansıların yalan olduğunu həll etməməli, vətəndaşlara öz rəylərini formalaşdırmaq imkanı verməlidir. Bundan başqa, öz rəyinə malik olmaq hüququ beynəlxalq hüquqda mütləq hüquq kimi mövcuddur.

Tövsiyə:

- Rəylərə aid normalara aydınlıq gətirilməlidir. Əgər ilk baxışdan göründüyü kimi rəyləri tam müdafiə ilə təmin etmək məqsədi varsa, bunu kifayət qədər aydın etmək lazımdır.

3.3. Məsuliyyətdən müdafiə

14.1-ci maddədə bir sıra hallar müəyyən edilir ki, bu zaman redaksiya əməkdaşları və jurnalistlər kütləvi informasiya vasitələrində yayılan fikirlərə görə məsuliyyətə cəlb oluna bilməzlər. Buraya dövlət orqanları, siyasi partiyalar və QHT-lər tərəfindən bildirilən, habelə digər kütləvi informasiya vasitələrində və İnternetdə bildirilən və təkzib edilməyən fikirlərin, eləcə də digər

³⁸ Bax: 10-cu Prinsip.

³⁹ *Yenə orada.*

fərdlər tərəfindən bildirilən fikirlərin kütləvi informasiya vasitələrində sözbəsöz təkrar olunduğu hallar daxildir.

Bu cür müdafiə nüfuzun müdafiəsi ilə ifadə azadlığının tarazlaşdırılması sisteminin mühüm bir hissəsidir. Eyni zamanda, bu cür müdafiə təkliflərində bir sıra çatışmazlıqlar vardır. Birincisi, bu müdafiə kütləvi informasiya vasitələri ilə məhdudlaşır. Halbuki bu müdafiə fikrin ifadə olunmasının bütün formalarına şamil olunmalıdır. Məsələn, əgər QHT digər nəşrdə hökumətin məsrəflərini tənqid edən fikirləri təkrar nəşr edirsə, təkrar nəşr edilən fikirlərin də müdafiə hüququ təmin olunmalıdır.

İkincisi, bu müdafiənin həddləri həddindən artıq genişdir. Məsələn, əgər açıq-aydın yalan və diffamasiya xarakterli məlumat İnternetdə nəşr olunmuşdursa, digərlərinin həmin məlumatı sadəcə olaraq onun artıq İnternetdə nəşr olunması səbəbindən məsuliyyət riskinə məruz qalmadan təkrar nəşr etmələrinə icazə verilməməlidir. Məsələn, diffamasiya xarakterli məlumatları İnternetdə anonim nəşr edən və sonra bu məlumatların kütləvi informasiya vasitələrində nəşr olunmasına haqq qazandırmaq üçün həmin nəşrdən istifadə edən fərdlər bundan sui-istifadə edə bilərlər. Analoji olaraq, QHT-lərin və fərdlərin bildirdiyi fikirlərin doğru olduğunu və ya onları təkrar nəşr edən qərəzsiz şəkildə hərəkət etdiyini düşünmək üçün müəyyən dərəcədə əsaslı səbəb yoxdursa, onların təkrar nəşri müdafiə edilməməlidir.

Eyni zamanda, müdafiə kifayət qədər əhatəli də deyil: müdafiə edilməsində cəmiyyətin maraqlı olduğu bütün növ fikirlərin bildirilməsi müdafiə olunmur. Məsələn, fərdlər cinayət törədilməsi barədə fikirlərinin yanlış olduğu aşkara çıxdıqda diffamasiyaya görə məhkəməyə cəlb olunmaqdan çəkinmədən cinayət törədilməsinə dair şübhələri barədə polisə məlumat vermək imkanına malik olmalıdırlar. İş yeri üçün xasiyyətnamə verilməsinə dair xahiş edildikdə fərdlər bu halda da diffamasiyaya görə məhkəməyə cəlb olunmaqdan narahat olmadan namizəd haqqında öz baxışlarını sərbəst səsləndirə bilməlidirlər. Bundan başqa, nəzərdə tutulan müdafiə ictimai maraq doğuran məsələlərə dair fikirlərin müdafiəsini tam səviyyədə təmin etmir. Bu cür fikirlərin ifadə edilməsi, mənbədən asılı olmayaraq, müəyyən dərəcədə müdafiə ilə təmin olunur. Juranlist etibarlı araşdırma əsasında korrupsiya halını aşkar etdiyini düşünürsə, hətta sonradan həmin informasiyanın əslində qeyri-dəqiq olduğu aşkara çıxsə belə, onu dərc etməkdə sərbəst olmalıdır. Bu, 14.1-ci maddədəki müddəaların tətbiq dairəsinə o qədər də uyğun gəlmir.

Bir çox ölkələrdə nüfuzun müdafiəsi ilə ifadə azadlığı arasında tarazlığı təmin etmək üçün üç fərqli sistem qüvvədədir. Birincisi, hazırda 14.1-ci maddədə nəzərdə tutulduğu kimi, müəyyən fikirlərin ifadə edilməsi tam müdafiə ilə təmin edilir. Buraya, məsələn, qanunvericilik və məhkəmə orqanlarında bildirilən fikirlər, bu orqanlar tərəfindən qəbul edilməsi tələb olunan sənədlərdəki məlumatlar və digər bu kimi məsələlərə dair ədalətli və dəqiq məlumatlar daxildir.

İkincisi, müəyyən fikirlər o halda müdafiə ilə təmin edilir ki, onları söyləyən şəxs bunu qərəzli niyyətlə etməmiş olsun. Bu cür fikirlərin dairəsi çox vaxt olduqca geniş olur, polisi məlumatlandırma və iş yeri üçün xasiyyətnamə ilə bağlı yuxarıda gətirilən misallar da buraya daxildir. Qanunvericilikdə bu məsələni ya müdafiə ilə təmin olunan fikirləri sadalamaq, ya da həmin müdafiənin meyarlarını müəyyən etmək vasitəsilə həll etmək olar, ifadə edilmiş konkret fikrin mövcud şəraitdə həmin meyarlara uyğun olub-olmadığını müəyyənləşdirməyi isə məhkəmələrin ixtiyarına buraxmaq olar.

Üçüncüsü, ictimaiyyətdə narahatlıq (və ya maraq) doğuran məsələlərə dair fikirlərin bildirilməsi o halda müdafiə olunur ki, bütün hallar nəzərə alınmaqla, həmin fikirlərin dərc olunmasının əsaslı olduğunu sübut etmək mümkün olsun. Bu, kütləvi informasiya vasitələri üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir, belə ki, onlar ictimaiyyətin məlumat almaq hüququnu təmin etmək vəzifəsini daşıyırlar və çox vaxt materialı dərc etməzdən və ya yayımlamazdan əvvəl iddia edilən hər bir faktın doğruluğuna əmin olmaq üçün onun yoxlanılmasını gözləyə bilməzlər. Hətta ən yaxşı jurnalistlər də bilmədən səhvlərə yol verirlər və hər bir yanlış məlumata görə onları cəzaya məruz qoymaq ictimaiyyətin vaxtında məlumat almaq marağına xələl gətirə bilər. İfadə azadlığı hüququ ilə nüfuz arasında daha münasib tarazlıq ondan ibarətdir ki, əsaslı hərəkət edənlər müdafiə edilsin, əsassız hərəkət edənlərə münasibətdə isə iddiaçıların məhkəməyə müraciət etmələrinə imkan verilsin. Kütləvi informasiya vasitələrinə gəldikdə, onlar qəbul edilmiş peşə

standartlarına uyğun hərəkət edirlərsə, adətən onların hərəkətləri əsaslılıq meyarına uyğun sayılmalıdır.

14.2-ci maddə İnternet xidməti provayderlərini (İXP) o halda məsuliyyətdən müdafiə edir ki, onlar nəşr etdikləri fikirləri nəticə etibarlı ilə öz fikirləri kimi qəbul etmiş olmasınlar. Bu, vacib məsələdir. Lakin o da vacibdir ki, diffamasiya xarakterli yalan məlumatların yayılmasına bilmədən şərait yarananların hamısı müdafiə edilməlidir. Buraya, məsələn, qəzeti çap edən və ya yayan şəxslər aid edilə bilər.

Təvsiyələr:

- 14.1-ci maddədə nəzərdə tutulmuş müdafiə təkcə kütləvi informasiya vasitələrinə deyil, bütün ifadə formalarına şamil olunmalıdır.
- 14.1-ci maddədə nəzərdə tutulmuş müdafiəyə dair müddəalar digər kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunan, habelə QHT-lər və hətta fərqlər tərəfindən bildirilən fikirlərin təkrar nəşr olunmasını tam müdafiə ilə təmin etməməlidir. Müdafiə daha çox həmin fikirlərin doğru olduğuna və ya onları təkrar nəşr edənə ən azı qərəzli niyyətinin olmadığına əsaslı inamla şərtlənməlidir.
- 14.1-ci maddənin daha təkmil sistemi əks etdirmək üçün uyğunlaşdırılmasına, məsələn, onun yuxarıda qeyd edilən üçşaxəli sistemə uyğunlaşdırılmasına diqqət yetirilməlidir. Müdafiəyə dair müddəalara ən azı ictimai maraq doğuran məsələlər haqqında əsaslı fikirlərin tam müdafiəsini əlavə etmək lazımdır.
- Qərəzli niyyət olmadan hər hansı fikirlərin nəşr olunmasının müdafiəsinə Qanun Layihəsində diqqət yetirilməlidir.

3.4. Digər məsələlər

Şikayətlər

5-ci maddədə nəzərdə tutulur ki, maraqlı şəxs diffamasiya xarakterli hesab etdiyi məlumatdan (məlumatlardan) xəbər tutduqdan sonra altı ay müddətində və ya həmin məlumatın (məlumatların) dərc olunmasından sonra altı ay müddətində şikayət verə bilər.

Həmin müddətin dərc olunma tarixindən başlanmasını məqsədəuyğun saymaq olar, lakin alternativ olaraq həmin müddətin maraqlı şəxsin məlumatdan xəbər tutduğu tarixdən başlanması problemlə məsələdir. Bu, fikrin ilk dəfə dərc olduğu vaxtdan illər keçdikdən sonra, məsələn, fərd kitabxanada qəzet və ya jurnal oxuyarkən baş verə bilər. Müddətin bu qaydada uzadılmasına imkan verilməsi qısa müddət müəyyən edilməsini nəzərdə tutan mühüm məqsədlərə, yəni cavabdehlərin lazımi qaydada müdafiə olunmaq imkanını qoruyub saxlamaq və əsassız olaraq uzadılan işlərin cavabdehlərin ifadə azadlığına göstərdiyi çəkindirici təsirin qarşısını almaq məqsədlərinə xələl gətirir.

İnternetin unikal xarakterini və bəzi hallarda İnternetdəki nəşrlərin davamlı nəşrlər sayıldığını nəzərə alaraq, hər hansı materialın İnternetdə nəşr olunduğu tarixin müəyyən edilməsinə diqqət yetirilməlidir. Şikayət müddətlərinin qısa olduğunu nəzərə alaraq, başlanğıc tarixi materialın ilk dəfə İnternet saytına yükləndiyi və ya təkrarən yükləndiyi (əgər bu, bir dəfədən artıq baş verirsə) tarix sayılmalıdır.

Mənbələr

7.1-ci maddədə nəzərdə tutulur ki, iddiaçılar kütləvi informasiya vasitələrindən konfidensial mənbələrin açıqlanmasını tələb edə bilməzlər, eyni zamanda, 7.2-ci maddədə nəzərdə tutulur ki, sonuncular mənbəni açıqlanmaqdan imtina etdiklərinə görə məsuliyyətə cəlb oluna bilməzlər. Ola bilər ki, bu, tərcümənin xətasıdır, hər halda 7.2-ci maddə konfidensial mənbənin mövcud olduğu hallarda məsuliyyətə qarşı tam müdafiəni təmin edən müddəa kimi başa düşülə bilər. Bunun əvəzinə bu normada deyilməlidir ki, sadəcə konfidensial informasiya mənbəyini

açıqlanmaqdan imtina etdiyinə görə cavabdehin məsuliyyəti barədə hər hansı mənfi nəticə çıxarılmamalıdır.

Qərəzli iddiaçılar

Hətta diffamasiyaya dair qanunlar ifadə azadlığının lazımı müdafiəsini təmin etdikdə belə, səlahiyyətli şəxslər uduzacaqlarını bilsələr də sadəcə kütləvi informasiya vasitələrini və ya digərlərini narahat etmək üçün məhkəmədə iş qaldıraraq həmin qanunlardan sui-istifadə edə bilərlər. Diffamasiyaya dair məhkəmə iddiasından müdafiə olunmaq çoxlu vaxt aparır, baha başa gəlir (o cümlədən vəkillərin qonorarları ucbatından) və kifayət qədər çəkindirici ola bilər. Bu cür “qərəzli iddiaçılara” qarşı müdafiə vasitələri diffamasiya haqqında açıq-aydın əsassız iddialara son qoyulması üçün birgə iddiaların qaldırılmasını, yaxud hətta mülki prosesdən sui-istifadəyə görə onlara qarşı qarşılıqlı iddia qaldırma mexanizmini özündə ehtiva edə bilər.

Təvsiyələr:

- Altı aylıq şikayət müddəti iddiaçının materialın dərc olunmasından xəbər tutduğu tarixdən deyil, həmin materialın ilk dəfə dərc olunduğu tarixdən başlanmalıdır, bu məqsəd üçün İnternet nəşrləri materialın ilk dəfə İnternet saytına yükləndiyi tarixdən nəşr olunmuş sayılmalıdır.
- 7.2-ci maddədə aydınlıq gətirilməlidir ki, konfidensial informasiya mənbəyini açıqlanmaqdan imtina etdiyinə görə cavabdehin məsuliyyəti barədə hər hansı mənfi nəticə çıxarılmamalıdır, lakin bu heç də onun məsuliyyətdən azad edilməsi demək deyil.
- Diffamasiya haqqında açıq-aydın əsassız iddialara cavab vermək üçün hüquqi mexanizmin təmin olunmasına diqqət yetirilməlidir.